

PLASTICA NEOLITICĂ DIN AȘEZAREA DE LA FOENI – SĂLAȘ (JUD. TIMIȘ)

Dan Leopold Ciobotaru

Cercetările arheologice desfășurate de-a lungul a trei campanii, între anii 1992-1994, în locul numit *Sălaș* din hotarul satului Foeni, au relevat existența unei stratigrafii complexe, rezultate din prezența mai multor nivele de locuire, atât preistorice cât și mai târzii¹. Cel mai important nivel, atât prin cantitatea materialului arheologic, cât și prin grosimea depunerilor stratigrafice, este cel inferior, aparținător culturii Starcevo-Criș. Alături de materialul ceramic², cercetările arheologice au scos la lumină și piese din categoria plasticii, care constituie obiectul lucrării de față³.

Obiectivul principal a fost selectarea plasticii pe epoci, și apoi încadrarea pieselor aparținând culturii Starcevo-Criș într-o tipologie locală, pe genuri de reprezentări.

Plastica zoomorfă

Cea mai mare frecvență o au reprezentările de bovidee confecționate din lut, din care se păstrează două exemplare relativ întregi. Coarnele acestora s-au rupt datorită fragilității lor. Cele două piese provin din bordeiul Starcevo-Criș cu indicativul 24 (pl. I/9) și respectiv din nivelul hallstattian unde se află în poziție secundară, nivel care are indicativul 4 (pl. I/10). Au mai fost recuperate încă două capete de bovideu (pl. I/4, 8) precum și trei fragmente aparținând părților posterioare a unor astfel de statuete (pl. I/3, 5, 7). În aceeași categorie se încadrează și un fragment de picior de bovideu găsit în stratul de cultură neolitic, ca și trei coarne confecționate din lut, provenind probabil de la același tip de statuete.

Toate fragmentele sunt de dimensiuni relativ apropiate, și sunt realizate dintr-o pastă nisipoasă, de culoare ocru gălbui, cu excepția cornului din lut (pl. I/1) care are o culoare brun spre negru.

Bovideele modelate în lut sunt întâlnite în neoliticul timpuriu est-european, apărând la Gura Baciului nivel I (Vlassa)⁴ și Donja Branjevina în nivelul inferior⁵. Deși acest orizont este anterior așezării de la Foeni-Sălaș, descoperirea unor fragmente de tauri și coarne de lut în nivelul II de la Gura Baciului, în săpăturile

mai noi ale lui Gh. Lazarovici⁶, confirmă dănuirea acestui tip de reprezentare și, concomitent, a cultului taurului în faza a II-a a culturii Starcevo-Criș.

În plus, coarnele de lut din nivelul II de la Gura Baciului par a fi fost fragmentate ritual⁷.

Din nivelul mediu, de umplură al bordeiului Starcevo-Criș având indicativul 23, a fost recuperată o piesă puternic stilizată care pare să reprezinte un câine șezând (pl. I/6). Un fragment ajuns ulterior în stratul halstattian aparține unei piese asemănătoare (pl. I/2). Poziționarea stratigrafică și pasta nisipoasă cu urme de material vegetal, de culoarea ochiului și arsă destul de bine, din care sunt executate cele două piese, ne permit să le încadrăm în cultura Starcevo-Criș.

O altă reprezentare interesantă este un vas zoomorf fragmentar din care se păstrează partea posterioară: crupa și picioarele din spate, realizate dintr-o pastă amestecată cu pleavă și lustruită la exterior, de culoare ocru-roșcat (pl. III/11a-c). Aceasta provine tot din umplutura bordeiului starcevean cu indicativul 23. Un vas relativ asemănător, descoperit în Bulgaria la Gălăbnik, într-un orizont timpuriu, este realizat dintr-o pastă mai grosieră, și nu este netezit la exterior⁸. Probabil că vasul de la Foeni avea în partea anterioară, care lipsește, o gaură de umplere în locul capului, la fel ca vasul antropomorf de la Vrșnik, niv.IVa⁹ sau poate în zona dorsală, asemenea vasului zoomorf descoperit la Deronje-Donja Branjevina¹⁰.

Plastica antropomorfă

Și în această așezare, ca în întregul areal al neoliticului timpuriu est-european, plastica antropomorfă este slab reprezentată.

Din stratul de cultură neolitic provine un idol miniatural, confecționat din pastă nisipoasă, de culoare brun-roșcată, având capul modelat conic și două brațe schițate (pl. III/8)

Un postament aparținând probabil unei statuete cilindrice a fost descoperit în bordeiul cu indicativul 23 (pl. III/4), iar dintr-o groapă aparținând nivelului Starcevo-Criș a fost recuperat un fragment care pare a fi brațul unei statuete aplatizate de mici dimensiuni (pl. III/1).

Din groapa hallstattiană cu indicativul 30 a fost recuperată o statueta antropomorfă feminină cu steatopigie (pl. III/10). Aceasta are modelați sânii și brațe scurte, stilizate, care acum sunt deteriorate în mare măsură. Picioarele sunt împreunate, fiind realizate dintr-o singură bucată. În partea posterioară, o ușoară alveolare indică separarea picioarelor. În zona proeminenței maxime a șezutului au fost trasate cinci creștături scurte verticale, realizate cu o unealtă. Pasta din care este confecționată este fină, lutul fiind amestecat cu nisip. Arderea este slabă spre medie și pasta nu este dură, astfel încât muchiile piesei au putut fi erodate mecanic. În exterior culoarea statuetei este ocru galben.

Analogiile pentru această statueta pe care le avem la Cenad¹¹, Perieni¹², Ostrovu Banului¹³, Grădinile¹⁴ indică posibilitatea prezenței unui orizont ce nu a putut fi surprins stratigrafic sau cel puțin a unor materiale aparținând unei faze târzii a culturii Starčevo-Criș în așezarea de la Foeni-Sălaș. Forma particulară și absența unor părți anatomice realizate din incizii pe piesa în discuție o deosebește de cele menționate anterior. Eventualitatea prezenței unor materiale Starčevo-Criș târzii care să reprezinte a doua etapă de ocupare a sitului, deși puțin probabilă, poate fi luată în considerare.

Reprezentări plastice stilizate

Amulete în formă de "T", numite și labrete, considerate uneori și bucranii stilizate, provin din bordeiul cu indicativul 23 (pl. III/7) și din stratul neolitic de cultură (pl. III/9). O piesă de acest tip, aflată în poziție secundară, este curbată și decorată cu incizii pe suprafața externă (pl. III/6).

Fără a se cunoaște utilizarea exactă a unor astfel de piese, prezența lor este înregistrată în multe din așezările culturii Starčevo-Criș, atât în Iugoslavia¹⁵, cât și în Banatul românesc, la Cuina Turcului, în nivelul al II-lea al stratului neolitic¹⁶. Prezența unor amulete de formă asemănătoare, confecționate atât din lut cât și din piatră, la Blagotin (Iugoslavia)¹⁷, la un orizont cronologic apropiat, complică discuția referitoare la destinația acestor obiecte, deși apariția lor în așezarea de la Blagotin în apropierea unui complex de cult pare să infirme ipoteza că ele ar avea o destinație utilitară¹⁸.

Prezența acestora în toate nivelele de la Donja Branjevina¹⁹, și în așezări aflate pe paliere cronologice diferite limitează posibilitatea folosirii pieselor respective la stabilirea cronologiei relative. Totuși, lipsa lor din așezările timpurii Cârcea-La Hanuri și Gura Baciului plasează apariția labretelor în faza a II-a a culturii²⁰. De altfel, astfel de amulete continuă să existe și în neoliticul mijlociu²¹.

Obiecte de podoabă

Din bordeiul neolitic 23 provine o brățară de lut, cu diametrul interior de 5 cm, lustruită fin, de culoare brună-ocru (pl. III/3) care are analogii la Gura Baciului în nivelul al II-lea, pe un palier cronologic apropiat²².

Din același complex a rezultat și un inel de os, lustruit cu multă grijă, fragmentar (pl. III/2). Un inel asemănător a fost descoperit la Gura Baciului în orizontul Starčevo-Criș IB-IC²³.

Din stratul neolitic de cultură a fost recuperată o mărgică de lut (pl. III/5).

Categoria altărașelor de cult este reprezentată în această așezare prin două piese întregibile și șapte fragmente de dimensiuni mai mici. Toate aceste descoperiri se încadrează în două tipuri principale:

1. Altăraș cu cupă și corp dreptunghiular așezat pe patru picioare, decorat cu incizii oblice pe casetă (pl. II/8). Toate fragmentele mai mici de altăraș fac parte din această categorie (pl. II/1-7). La o singură piesă (pl. II/1a-c) se poate observa că înălțimea cupei centrale depășește foarte puțin nivelul corpului altărașului.

Acest tip are o largă răspândire²⁴, fiind întâlnit și la Gura Baciului în nivelul al II-lea, unde are aceeași formă, însă este decorat cu împunsături triunghiulare²⁵ și la Banja Arandelovac²⁶, la orizont Starcevo-Criș IIB, în Serbia, unde apare tot cu împunsături triunghiulare. Un tip asemănător provine de la Endröd-Öregszölos, la un palier cronologic paralel²⁷, iar o piesă similară în stare fragmentară a fost descoperită, în poziție secundară, la Donja Branjevina²⁸. De asemenea, altare de acest tip sunt menționate și în literatura de specialitate mai veche, la Dudeștii Vechi²⁹, Pusta Bucova, în hotarul Cenadului³⁰.

2. Altăraș cu recipientul scobit direct în caseta dreptunghiulară, care se sprijină tot pe patru picioare, caseta fiind decorată cu triunghiuri excizate (pl. II/9). Altărașul este fragmentar, format din două piese descoperite în aceeași groapă hallstattiană cu indicativul 30. Pasta este nisipoasă, cu slabe urme de material vegetal. Culoarea suprafeței este ocru galben, arderea este bună, iar pe alocuri se păstrează lustrul inițial.

Decorul acestui altăraș mai apare la un orizont anterior în așezarea Cârcea- *La Hanuri* nivel I (groapa 1), pe o piesă care are, la rândul ei, recipientul îngropat în corpul altărașului³¹. Exciziile triunghiulare de pe altăraș sunt întâlnite în cultura Starcevo-Criș, pe diferite forme, în faza a II-a și apoi în etapele târzii.

* * *

Plastica neolitică descoperită în așezarea de la Foeni-Sălaș aparține în totalitate culturii Starcevo-Criș. Asocierea categoriilor de plastică cu ceramica indică cel mai probabil plasarea așezării în faza a II-a a culturii, după sistemul cronologic al lui Gh. Lazarovici³². Raritatea inciziilor, prezența pseudobarbotinei pe ceramică, ca și a unor fragmente de reprezentări de tauri miniaturali de lut susțin această încadrare. Statueta antropomorfă descrisă, laolaltă cu altărașul în formă de casetă provin din aceeași groapă hallstattiană, în care se aflau, evident, în poziție secundară. Dacă avem în vedere ipoteza că aceste piese apar în fazele târzii ale culturii³³, putem lua în considerare și posibilitatea existenței unui complex târziu care furnizează aceste materiale. Cum cercetările arheologice pentru perioada neoliticului timpuriu în Banatul de câmpie sunt încă puțin

numeroase, iar săpăturile efectuate la începutul acestui secol în nordul Banatului nu au avut acuratețe stratigrafică, încadrarea certă a materialelor de acest gen, databile în fazele târzii ale culturii Starčevo-Criș, rămâne deocamdată, un deziderat.

NOTE

1. Haskel, J., Greenfield, Florin, Drașovean, *Preliminary Report on the 1992 Excavations at Foeni-Sălaș: an Early Neolithic Starcevo-Criș Settlement in the Romanian Banat*, în An.B (S. N.), III, 1994, pp. 45-85.
2. Informații privind ceramica neolitică au fost cuprinse în: Haskel, J., Greenfield, Florin, Drașovean, loc. cit.; Dan, Ciobotaru, *Câteva remarci privind ceramica Starcevo-Criș din așezarea Foeni-Sălaș*, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești*, 2, Universitatea Alba-Iulia, 1996.
3. Mulțumim pe această cale conducătorului șantierului, Florin Drașovean, pentru amabilitatea cu care ne-a permis analizarea și publicarea materialului prezentat.
4. Nicolae Vlăsa, *Cea mai veche fază a complexului cultural Starcevo-Criș în România, în Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976, Bibl. Mus. Napoc., III, p.211, fig. 14/6-8, 10.
5. Sergej Karmanski, *Donja Branjevina 1986*, Odžaci, Yugoslavia, 1986, tabel I/1a-c.
6. Gheorghe, Lazarovici, *Gura Baciului. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1995, Bibl. Mus. Nap., XI, fig. 23/1-2, 5-6, 9.
7. *Ibidem*, p. 148.
8. Juraj, Pavuk, Michail, Cochadziev, *Neolithische Tellsiedlung Bei Gălăbnik in WestBulgarien (Grabungsbericht der Jahre 1980-1982)*, în *SlArch*, XXXII/1, 1984, fig. 8/2.
9. M., Garașanin, D., Garașanin, *Neolitska naselja Vršnik kaj selo Tarinci*, în ZborŠtip, II, 1961, foto 33.
10. Bogdan, Brukner, Borislav, Jovanovic, Nikola, Tasic, *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, Yugoslavia, 1974, p. 488, fig. 21.
11. Gheorghe, Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, Bibl. Mus. Nap., IV, p.33.
12. M. Petrescu-Dâmbovița, *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, în *Materiale*, III, 1957, p. 75, fig. 8/1-3; Eugen, Comșa, *Figurinele antropomorfă din epoca neolitică pe teritoriul României*, Ed. Acad. Române, București, 1995, fig. 4/1-3.
13. Petre, Roman, Vasile, Boroneanț, *Locuirea neolitică din Ostrovul Banului de la Gura Văii, în Drobeta*, 1974, p. 122, fig. III/5-6,8; Gheorghe, Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, fig. X/14-17; Eugen, Comșa, *op.cit.*, p. 135, fig. 5/7-9.
14. Marin, Nica, *Grădinile, o nouă așezare a neoliticului timpuriu în sud-estul Olteniei, în ArhOlt (S.N.)*, 1, p. 36, fig. 5/1, apud Eugen, Comșa, *op. cit.*, fig. 5/3.
15. O prezentare succintă a unor astfel de descoperiri la Gheorghe, Lazarovici, *op. cit.*, p. 34.
16. Alexandru, Păunescu, *Cercetările arheologice de la Cuina Turcului- Dubova (Jud. Mehedinți)*, în *Tibiscus*, V, 1979, p. 36, fig. 14/8,11-12.
17. Svetozar, Stanković, *Kameni amuleti sa Blagotina*, în *Glasnik SAD*, 11, 1996, p. 21.
18. *Ibidem*, pag. 24.
19. Sergej, Karmanski, *Donja Branjevina*, Odžaci, Yugoslavia, 1991, fig. 9 (explicația).
20. Gheorghe, Lazarovici, *Neoliticul timpuriu din zona Porților de Fier (Clisură)*, în *Banatica*, VII, 1983, p. 13.

21. O piesă a fost descoperită la Parța, în nivelul Vinéa B: cf. Gheorghe, Lazarovici, *Neoliticul timpuriu în România*, în ActaMP, VIII, 1984, p. 79.
22. Nicolae, Vlăsa, *op. cit.*, p. 215, fig. 17/4-5; Gheorghe, Lazarovici, *Gura Baciului. Monografie arheologică*, 1995, Bibl. Mus. Nap., p. 155 și fig. 30/4, 6.
23. Gheorghe, Lazarovici, *op. cit.*, p. 153 și fig. 30/1; Nicolae, Vlăsa, *op. cit.*, p. 209 și fig. 14/3.
24. Gheorghe, Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, ..., p. 34-35; Idem, în ActaMP, VIII, 1984, p. 79-80.
25. Idem, *Gura Baciului. Monografie arheologică*, ..., fig. 29/4.
26. ***, *The Neolithic of Serbia*, Belgrad, 1988, p. 70.
27. Makkay, Janos, *Excavations at the Kőrös Culture Settlement of Endrőd- Óregszőlők 119 in 1986-1989. A Preliminary Report*, în *Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary*, Budapeșt, 1992, planșa 32/1.
28. Sergej, Karmanski, *Donja Branjevina 1989-1993*, Odžaci, Yugoslavia, 1993, planșa XII/1.
29. Kisléghi Nagy Gyula, *Az Óbessenyői Östelep*, în *ArchErt*, XXXI, 1911, fig. III/18, fig. IV/1, 3; Kutzian, Ida, *The Kőrös Culture*, Budapeșt, 1944, (*Diss. Pann.*), fig. XXXIV/3, 16, XXXVI/10; Gheorghe, Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, ..., fig. X/B/3, 8, 12; Eugen, Comșa, *op. cit.*, fig. 108/5-6, 10.
30. Kisléghi Nagy Gyula, *Arankavidéki Halmok. (Torontal M.)*, în *ArchErt*, XXVII, 1907, fig. 19; Kutzian, Ida, *The Kőrös Culture*, Budapeșt, 1944, (*Diss. Pann.*), fig. XXXV/5.
31. Marin Nica, *Nouvelles donnees sur le Neolithique Ancien d'Oltenie*, în *Dacia (N.S.)*, XXI, 1977, fig. 13/2a-b.
32. Gheorghe, Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 18, tabel I.
33. Idem, *Faza a IV-a a culturii Starcevo-Criș în Banat*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 410 și fig. 4; Idem, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 33.

THE NEOLITHIC ARTISTIC AND CULT ARTIFACTS FROM THE FOENI-SĂLAȘ SITE (TIMIȘ COUNTY)

S u m m a r y

The paper presents the Neolithic artistic and cult artifacts belonging to the Starcevo-Criș culture. The first group consists of the animal figurines uncovered in various dwellings and in the cultural level. The most frequent type is the shape of a bull (fig. I/9-10).

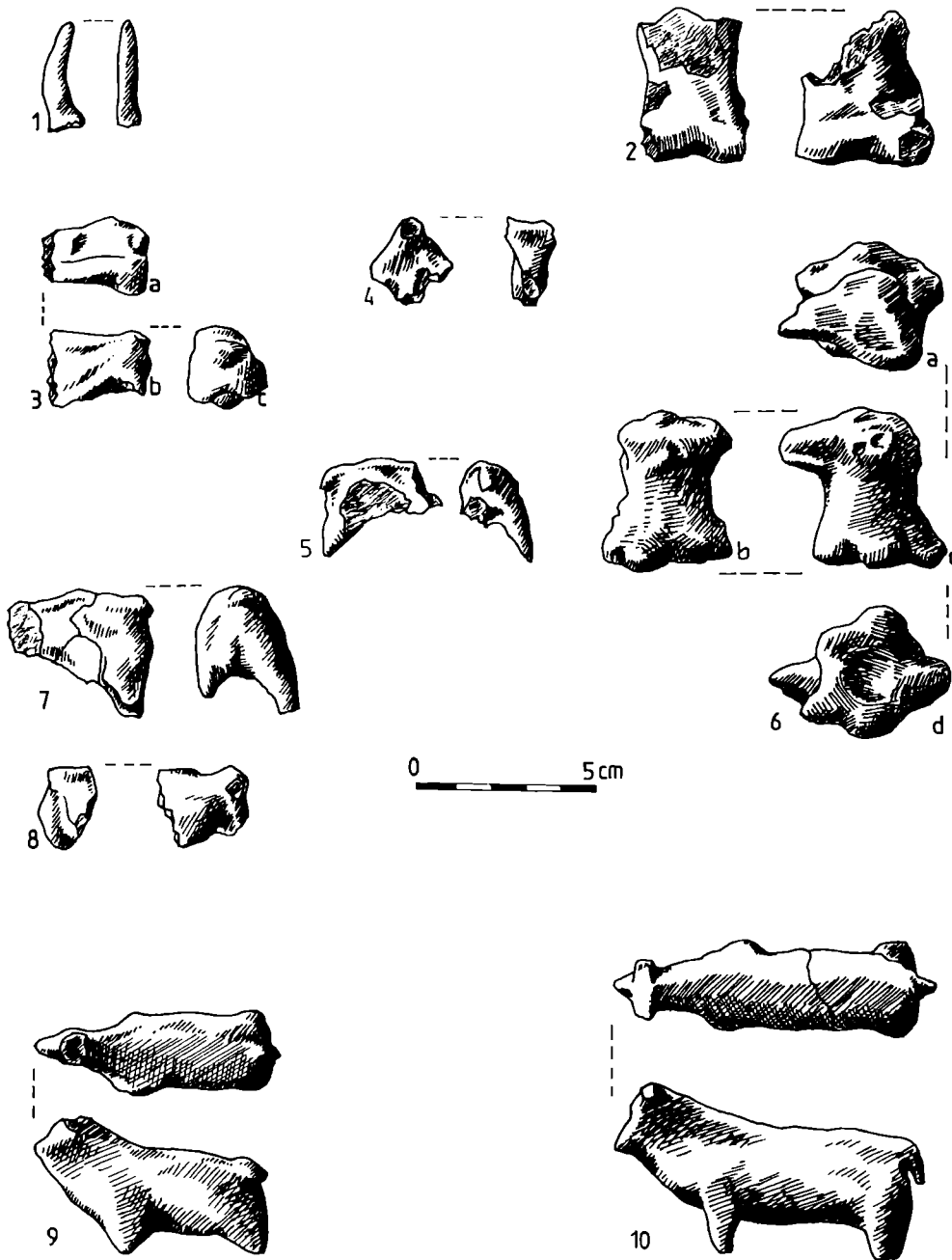
Another group is that of the human representations. A distinctive piece is a female clay statuette uncovered in an Early Iron Age pit (fig. III/10). The piece probably belongs to a late Starcevo-Cris dwelling.

Three clay amulettes come from the cultural level and from a Starcevo-Cris pithouse. They are also known as labrettes (fig. III/6, 7, 9).

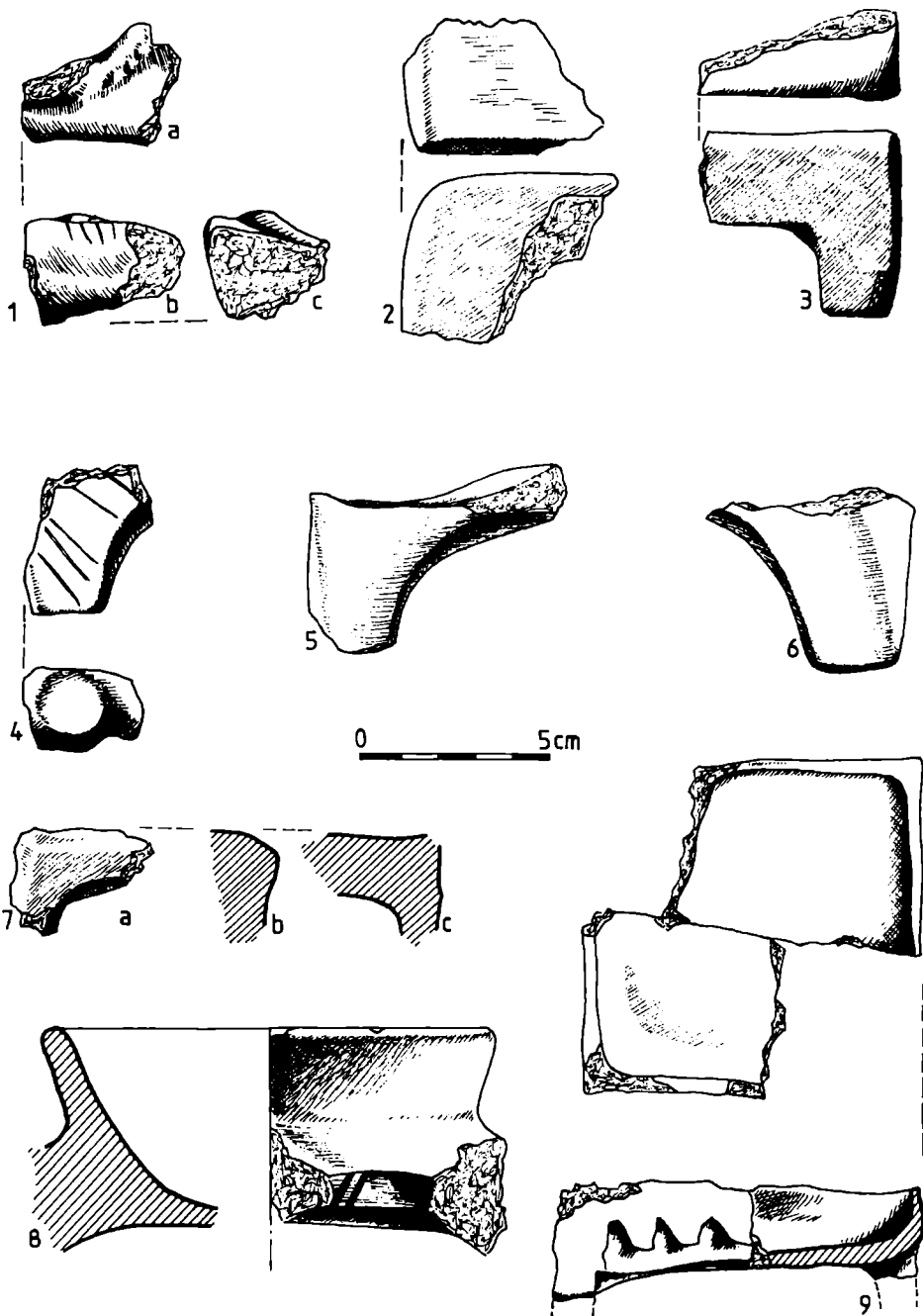
A fragmentary clay bracelet (fig. III/3) and a bone ring (fig. III/2) have been uncovered in a Starcevo-Cris pithouse.

Many fragments of clay altars have been uncovered all around the site. Two main types occurred on this settlement: the altar with cup-like shape (fig. II/8) and the altar with inner tank (fig. II/9). All the fragments are parts of four-legged altars.

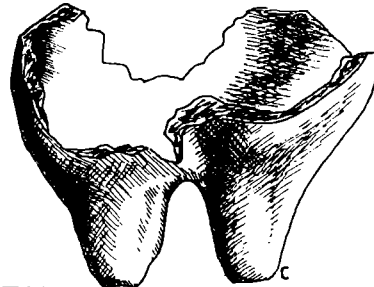
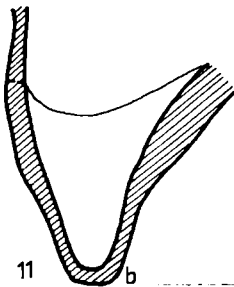
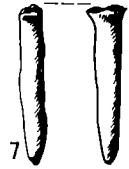
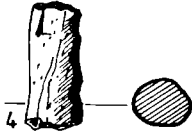
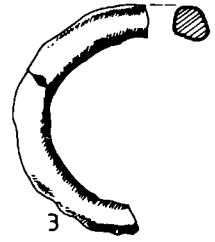
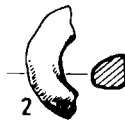
Chronologically, the artifacts belong to the second phase of the Starcevo-Cris culture. The female statuette and the altar with inner tank are probably remainders of a later Starcevo-Cris dwelling.

Pl. I. Plastică zoomorfă aparținând culturii Starcevo-Criș, din așezarea Foeni-Sălaș.

Pl. II. Fragmente de altărașe de cult aparținând culturii Starcevo-Criș, descoperite în așezarea Foeni-Sălaș.

Pl. III. Plastică aparținând culturii Starcevo-Criș din așezarea Foeni-Sălaș:
Plastică antropomorfă: fig. 1, 4, 8, 10; Plastică stilizată: fig. 6, 7, 9; Plastică zoomorfă:
fig. 11; Obiecte de podoabă fig. 2, 3, 5.